

Kalkolitik Gülpınar Sosyal Yapısında Süreklilik ve Değişim

[CONTINUITY AND CHANGE IN SOCIAL STRUCTURE AT CHALCOLITHIC GÜLPINAR]

Erkan GÜRÇAL - Turan TAKAOĞLU

Anahtar Kelimeler

Kalkolitik Dönem, Gülpınar, sosyal yapı, sosyal hafıza.

Keywords

Chalcolithic, Gülpınar, social structure, social memory.

ÖZET

Kuzeybatı Anadolu kıyılarında yer alan Gülpınar'ın MÖ 6. binyıl sonu ve 5. binyıl yerleşmesinde yürütülen arkeolojik kazılar, yerleşmenin kullanımı boyunca sosyal yapı ve mekânsal kullanımındaki süreklilik ve değişimin incelenmesi için bir fırsat sunmaktadır. Gülpınar'ın Erken Kalkolitik (evre II) ve Orta Kalkolitik (evre III) dönemlere tarihlendirilen kültür katlarında saptanan bulgular, yerleşim düzenlemesi ve mimarinin MÖ 5. binyılın ortalarına kadar benzer şekilde devam etmiş olduğunu ortaya koymuştur. Yaklaşık 800 yıl boyunca çoğu zaman eski temeller kullanılarak devam eden bu davranış biçimi, aynı zamanda buradaki yerleşik topluluğun sosyal yapısının mekânsal referanslara dayalı olarak sürdürülmesinin de önemli bir yansıması olmalıdır. Bununla birlikte yaklaşık MÖ 4500'e doğru yerleşim düzenlemesi, mimari ve mekân kullanımına ilişkin önemli değişiklikler başlamıştır. Elde edilen bulgular, bu aşamadan itibaren sosyo-mekansal açıdan büyük oranda değişen bir topluluk yapısına işaret etmektedir.

ABSTRACT

Archaeological excavations conducted at the late 6th and 5th millennia BC site of Gülpınar in coastal northwestern Anatolia present an opportunity to examine the patterns of continuity and change in the social structure and the spatial use of the settlement. The excavated data from Gülpınar's Early Chalcolithic (Phase II) and Middle Chalcolithic (Phase III) occupations reveal that settlement organization and architecture continued in a similar manner until the mid-5th millennium BC. This behavioral pattern, which continued for about 800 years, often using old foundations, must also be an important reflection of the inhabitants' preservation of the social structure based on spatial references. However, by around 4500 BC, there had been significant changes in settlement organization, architecture, and spatial use. From this point on, the excavation data suggest a socio-spatial change in community structure.

Giriş

Kuzeybatı Anadolu'da Troas bölgesinin güneybatı köşesinde yer alan Gülpınar'ın MÖ 6. binyıl sonu ve 5. binyıl kültür katmanlarında yürütülen arkeolojik kazılar, yerleşmenin mimari bağlamındaki süreklilik ve değişim örüntülerini kullanım süresi boyunca inceleme fırsatı sunmaktadır. Son yıllarda kıyı batı Anadolu kültür bölgesinde Neolitik dönem ve Erken Tunç Çağı arasındaki süreçleri açıklama konusunda arkeolojik bilgilerimizi artıran Gülpınar düz bir yerleşim özelliği sergiler. Gülpınar yerleşiminin prehistorik kültür katmanları antik Yunan ve Roma çağının en önemli kutsal

mekanlarından biri olan Apollon Smintheus Kutsal Alanı (Smintheion) kalıntıları altında ortaya çıkarılmıştır (Fig. 1). Kazısı yapılan alanlar dikkate alındığında yerleşimde en erken kültürel katman olan Gülpınar I, mimari anlamda şimdilik çok net bir şekilde tanımlanamamış olmasına rağmen Neolitik dönemi temsil eder. Kıyı batı Anadolu bölgesinde en geniş ölçekte kazılan Kalkolitik yerleşimlerden biri olan Gülpınar'da bu ana kadar mimari açıdan tespit edilmiş birbirini takip eden Kalkolitik döneme ait iki ayrı kültür katmanı bulunmaktadır. Bunun ilki radyokarbon verilerine göre MÖ 5320 ve 4940 arasına tarihlenebilecek

Erken Kalkolitik evre II, diğeri ise yine radyo-karbon verilerine göre MÖ 4930-4450/4300 arasında iskân edilen Orta Kalkolitik evre III yerleşimidir.¹

Erken ve Orta Kalkolitik dönemler boyunca Gülpınar'ın yaklaşık olarak MÖ 5300-4300 tarihleri arasında mimari planlarının önemli ölçüde korunmuş olduğu anlaşılır (Fig. 2). Zamanla bazı düzenleme veya eklemeler yapılmış olsa da bazı binaların ve çevre duvarının temelleri değiştirilmeden genel yapı hatlarının korunduğu görülmektedir. Ayrıca yerleşimin farklı kesimlerindeki çukurlar ve bazı binalarda terk etme sırası veya sonrasında gerçekleştirilmiş olabilecek sembolik uygulamalara yönelik bulgulara da ulaşılmıştır. Bu tür uygulamalar, genellikle geçmişteki bazı kişi veya olaylar üzerinden oluşturulan ortak bir geçmişin, mekânsal bağlamlar ve pratikler yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu, aynı zamanda kimliğin sosyal olarak yapılandırılmış bir hafıza çerçevesinde inşa edilmesinin yanı sıra toplulukların sosyal yapılarının devamlılığının sağlanmasıyla da yakından ilişkilidir. Bununla birlikte Gülpınar'ın Erken ve Orta Kalkolitik dönemlere tarihlendirilen kültürel katmanlarında saptanan bulgular, yerleşim insanlarının en son evreye kadar benzer bir sosyal örgütlenmeye sahip olduklarını düşündürmektedir. Bu bakımdan, insanların bu yapıyı nasıl koruduğu veya sürdürdüğünün anlaşılması önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada Gülpınar'ın Erken ve Orta Kalkolitik kültür katmanlarında ele geçen bulgular incelenmiş ve aşağıda belirtilmiş olan sorulara cevap aranmıştır. 1) Gülpınar yerleşiminin Erken ve Orta Kalkolitik yerleşimleri topluluklarının sosyal hafızayı yapı çevre üzerinde hangi uygulamalarla ve nasıl yansıtmıştır? 2) Bu sembolik pratikler yerleşimin kullanımı boyunca nasıl bir seyir izlemiştir? 3) Bu yerleşimde yaşayan topluluklar bu pratikler aracılığıyla toplumsal yapılarının sürekliliğini nasıl sağlamışlardır? Gülpınar'da mevcut arkeolojik veriler bu sorulara belirli ölçüde cevap verme potansiyeli taşımaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Prehistorik dönemlerde insan toplulukları sosyal yapılarını ve kültürlerini oluşturmanın bir parçası olarak geçmiş ile ilişkilerini sembolik olarak yansıttıkları çeşitli davranış biçimleri geliştirmişlerdir. Bu davranış biçimleri mimari pratiklerde veya yerleşim düzenlemelerinde izlenebilirken, maddi kültürün çeşitli unsurlarının yeniden düzenlenmesi veya insan bedenlerinin mekânsal manipülasyonu gibi çeşitli uygulamalar yoluyla da kendini göstermektedir.² Arkeolojik bağlamlarda sıklıkla karşılaşılan bu tür uygulamalar genellikle “Sosyal veya Toplumsal Bellek” tabirleri ile kavramsallaştırılmaktadır.³ Belleğin inşası, hatırlanan bir geçmişteki atalarla doğrudan bağlantıları içerebildiği gibi binaların ve çevrenin yeniden yorumlanmasına dayanan belirsiz bir geçmiş ile daha genel bağlantıları da içerebilir.⁴ Hafıza oluşturmanın temel motivasyonu ise bireysel ve topluluk kimliği duygusunun oluşturulması ve sürdürülmesidir.⁵

Bellek, çoğu zaman yer veya mekân kavramları ile yakından ilişkili görülürken,⁶ sosyal grupların kimliklerini oluşturmak için maddi dünyayı kullandıkları ve yeniden şekillendirdikleri üzerinde durulmaktadır.⁷ Eylemler veya çeşitli pratikler yoluyla çevrenin algılanması, bir taraftan bireysel kimliğin bir parçası haline gelirken, diğer taraftan gelişen mekânsal ilişkiler aracılığıyla kavramsallaştırılır.⁸ Bu bağlamda “yer” de üzerinde yaşayanların verdikleri anlamlar çerçevesinde algılanırken, sosyal veya bireysel kimlikleri oluşturan belleğin aktarılmasına aracılık eden bir iletişim unsuruna dönüşür. Mekânsal ilişkilerin nesiller boyu istikrarlı kaldığı bir toplulukta, yapıların birbirleriyle ve içinde yaşayan insanlar ile ilişkileri hakkında iyi anlaşılması bir bilgi aktarımı olacağı gibi bu bilgi ile inşa edilmiş alanın fiziksel gerçekleri de toplum içindeki sosyal etkileşimin

1 Takaoğlu ve Özdemir 2018; 713. Gülpınar Erken ve Kalkolitik dönem mimarisi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim dalında Prof. Dr. Turan Takaoğlu danışmanlığında Abdulkadir Özdemir tarafından hazırlanan bir doktora tezi kapsamında ele alınmıştır. Bkz: Özdemir 2017.

2 Hackley at al. 2018; Hodder ve Cessford 2004; Hodder ve Pels 2010; Kuijt 2002; 2008.

3 Van Dyke 2019: 209.

4 Van Dyke and Alcock 2003: 3

5 Basso 1996: 7

6 Van Dyke ve Alcock 2003: 5; Bachelard 1964; Gutiérrez 2011: 21

7 Wilson 2010: 4.

8 Pearson ve Richards 1994: 2-3

yapılandırılmasında aktif rol oynar.⁹ Böylelikle yer/mekân üzerinden inşa edilen ve topluluk tarafından paylaşılan kimlik bilinci insanları sosyal olarak şekillendirirken, yaşanan mekânsal çerçeve de (veya yer) insanların zihninde yeniden oluşturulmuş olur.¹⁰

Binalar ve yerleşim yerleri, inşa edilmiş yapıları sonraki kuşaklara aktararak, birden fazla aktöre hitap eden ve onları somut tarihsel referanslara dönüştüren uygulamaların çerçevesi olarak görülür.¹¹ Yapılı çevre olarak da tanımlanan inşa edilmiş unsurlar bütünü,¹² zamanla ve sürekli olarak farklı güç ve kimlik ağlarına büründükçe anlamlar içermeye veya biriktirmeye başlar.¹³ Örneğin bir binaya yapılan eklemeler, eksiltmeler ve değişiklikler, onun anlamını değiştirir de zaten anlam yüklü olan bir çerçeveye atıfta bulunurlar. Yapılı çevre, aynı zamanda içinde yaşayanların sosyal ve yaşamsal ihtiyaçları için bir çerçeve oluşturmanın dışında, içinde yaşayanların ve yaşamış olanların tarihlerinin kaydedildiği, saklandığı ve aktarıldığı bir “hafıza tiyatrosu” olarak da görülür.¹⁴ Dolayısıyla bu yönüyle insanlığın manevi ve maddi kültürüne dair önemli bilgilerin depolandığı bir ortam olarak tanımlanır.¹⁵

Belli durum veya olayların fiziksel çevre üzerinden yansıtılma şekli pratikte farklılıklar gösterse de mimari tasarımın veya yer seçiminin nesiller boyu süreklilik gösterdiği topluluklar için önemli bir sembolik davranıştır. Özellikle de konutlar, hane oluşturmanın ötesinde grup kimliklerinin yaratılması ve yeniden üretilmesi açısından büyük önem taşır.¹⁶ Bir evin ilk inşa evresinden itibaren içerisinde yaşanmış olaylar hane üyelerinin hafızasında yer ederek sonraki kuşaklara aktarımını sağlayacaktır. Bununla birlikte hatırlamanın temelinde yatan asıl faktör, benzer pratiklerin uzun süreler boyunca tekrar etmesidir. Örneğin evlere yapılan gömülerin veya saklanan çeşitli nesnelere yeniden düzenlenmesi, binaların yeniden inşa edilmesi,

zemin veya duvar sıvalarının sık sık yenilenmesi, depolama unsurlarının sürekli kullanımı ve günlük pratiklerin aynı mekânsal birimlerde tekrarlanması gibi uygulamalar, geçmiş ve bugün arasında bir bağ kurarak, bugünü geçmişin bir parçasına dönüştürür.¹⁷

Prehistorik toplulukların sosyal hafıza oluşturma biçimleri hakkında yapılan bazı çalışmalar, mekânsal süreklilik ve geçmişten gelen kimi nesnelere donatılmış yapıların yalnızca bazı binalar için geçerli olduğunu, diğerlerinde ise böylesi bir durumun gözlenmemiş olduğunu ortaya koymuştur.¹⁸ Bilindiği gibi hane kavramı belli sorumluluklar ve ortak bir geçmiş temelinde bir araya gelmiş insan grubunu tanımlar.¹⁹ Ancak bu grubun aynı çatı altında yaşıyor olması gerekmez ve çoğu yerde görüldüğü üzere birbirinden farklı evlerde yaşadıkları anlaşılır.²⁰ Dolayısıyla bazı sembolik davranışların yalnızca bazı binalarda izlenebilmesi de anlaşılabilir bir durumdur. Hodder ve Pels’e (2010) göre bu durum “bir evin rolünü diğerinden ayıran iş bölümü süreçleri” ile ilişkilidir ve bir topluluk için yerlerin kavramsallaştırılmasında farklılık olduğu anlamına gelir.²¹

Erken Kalkolitik Gülpınar (evre II)

Erken Kalkolitik mimari bulguları orta kesimlerdeki Sektör 1 ve daha güneydeki Sektör 2 alanlarında tespit edilmiştir. Bu iki sektörde ele geçen kalıntılar, Erken Kalkolitik mimarisinde inşa tekniğinin tüm binalar için benzer olduğu görülürken, form ve düzenleme itibarı ile farklılıkların söz konusu olduğu anlaşılır. Sektör 1’de birbirine bitişik ve etrafı bir duvar ile çevrelenmiş bir grup bina bulunurken, Sektör 2’de bitişik nizamda ancak kimi zaman bağımsız duvarlarla birbirinden fiziki olarak ayrılmış en az iki binanın kalıntısı tespit edilebilmiştir.

Sektör 1’deki yapı grubunu çevreleyen duvarla birlikte A, B ve Q binaları en erken inşa edilen yapılar olmalıdır (Fig. 3). Yapı grubunun doğusu boyunca izlenen U, V ve W binaları üzerindeki yoğun tahribat sağlıklı bir kronoloji oluşturmayı engellese de, olasılıkla çevre

9 Giddens 1984; Hackley ve diğ. 2018: 5

10 Tang at al. 2020: 56.

11 Hendon 2010: 233-234.

12 Lawrence ve Low 1990: 454

13 Wilson 2010: 4.

14 Watkins 2004: 97.

15 Remizova 2020: 98.

16 Düring, 2005.

17 Hendon 2010: 30.

18 Hodder ve Pels 2010.

19 Blanton 1994: 5.

20 Wilson 2008: 5-6.

21 Hodder ve Pels 2010: 181.

duvarın ilk inşa sınırları içinde kaldıklarının söylemek mümkündür. Dolayısıyla en azından bu binaların bazılarının ilk inşa evresine ait olabileceği düşünülebilir. Yapı grubunun güneybatısındaki S ve T binalarının ise sonraki süreçlerde yeniden düzenleme ve eklemelerle oluşturulduğu anlaşılır. Alanda, Orta Kalkolitik yapılarının büyük oranda Erken Kalkolitik yapı temelleri üzerine inşa edilmiş olmaları nedeniyle mekânsal sınırların belirlenmesi oldukça güçtür. Elimizdeki bulgular dâhilinde sınırları net şekilde belirlenen A ve kısmen B binalarıdır. Diğer binaların varlığına dair kanıtlar ise korunmuş olan bazı duvarlarıdır. Ancak yine de duvarların alan üzerindeki yönelimleri, bina sınırlarının nispeten belirlenebilmesine olanak tanır.

Sektör 1'e genel hatlarıyla bakıldığında, güneybatıya açılan bir avlu etrafına yerleştirilmiş ve bitişik nizamda inşa edilen bir bina grubunun olduğu anlaşılır. Kuzeydoğu-güneybatı ekseninde inşa edilen binaların dış duvarları bütünsellik göstermektedir. Bina grubunun bu görünümü her ne kadar çevre duvarı ile sınırlandırılmış olduğunu düşündürse de, aslında binaların bitişik ve düz bir hat boyunca yerleştirilmesinin bir sonucudur. Ayrıca bina grubunun güney yönünde genişlemesi ve yeni mekânların eklenmesiyle çok köşeli bir forma dönüşmüş olduğu da anlaşılır. Bununla birlikte bazı binalarda (örneğin: B, Q ve S binaları) var olan tasarımdan vazgeçilerek yeni düzenlemelere gidildiği saptanmıştır. Mekânsal tasarımdaki bu değişiklik, inşa pratikleri için aynı yerin uzun bir zaman dilimi boyunca kullanılmış olduğunu gösterirken, bina grubuna zamanla genişleyen devingen bir karakter de kazandırmıştır. Ancak bu genişleme ve değişikliklerin bazı gereksinimler doğrultusunda yapıldığını ve bina grubunun yapısını bozmadan belli kurallara çerçevesinde hareket edildiğini söylemek mümkündür.

Yerleşimin daha güneyinde kazılan Sektör 2'de ise bitişik iki binanın (K ve X binaları) sınırları saptanmıştır (Fig. 4). Binaların her ikisi de kuzeydoğu-güneybatı ekseninde inşa edilmiştir. Ayrıca K Binası'nın kuzey tarafında ve bina duvarları arasında boşluk bırakmayacak şekilde inşa edilmiş başka bir binanın duvarı da izlenmektedir. Ancak bu binanın hem iç unsurlarına hem de sınırlarına ulaşamamıştır.

Tespitler her iki binanın da benzer olabileceğini düşündürür. Bunların doğu tarafında ise olasılıkla sonradan eklenmiş ve daha küçük boyutlu iki binanın daha kalıntıları bulunur. Daha güneydeki X Binası daha iyi anlaşılmıştır ve dikdörtgen planlıdır. Tam olarak saptanamayan diğer binanın varlığına dair tek kanıt, K Binası'nın doğu duvarından çıkıntı yapan küçük bir duvar kalıntısıdır. Ancak hem tahminler doğrultusunda varlığı belirlenen bu binanın hem de L Binası'nın diğer iki bina ile ilişkili olduğunu düşünmek mümkündür. Olasılıkla sonradan eklenmiş ve nispeten küçük boyutlu olan bu iki yapının, depolama veya çeşitli günlük davranışlara aracılık eden mekânlar olması mümkündür.

Erken Kalkolitik dönemde Sektör 2'de depolama davranışı üzerinden sosyal yapıda bir devamlılık olup olmadığı sorgulanabilir. Bu sektörde evlerin önünde veya avlularında uzun vadeli ortak depolama alanı kullanma davranışı olduğuna yönelik bazı veriler bulunmaktadır. Sektörde belirlenen Çukurlar Alanı'nda anakayaya oval formda kazılmış 17 adet erzak/çöp çukuru gün ışığına çıkartılmıştır.²² Bunların büyük bir bölümü K ve X binalarının güney tarafı boyunca dağılım gösterirken, birisi K binasının girişinde yer alır. Genişlikleri yaklaşık 1 m ile 50 cm. arasında değişirken, derinlikleri yaklaşık 30 cm. ile 1 m arasındadır. Bunlar arasında sığ olan çukurlar tahıl ürünlerini depolama amacıyla üretilmiş sepet örgü kapların oturması için olabilir. Bir örnek hariç bu çukurların kille sıvalı olmadığı belirlenmiştir. Bu çukurların çevresinde tabanda belirlenen ahşap direk deliklerinin bu çukurların bir tür sundurma ile kapatılmış olabileceğini düşündürür. Yapılan kazılar bu çukurların kullanım dışı kaldıkları zaman en üst seviyeleri genelde ya moloz taşlarla veya kullanım dışı kalmış öğütme taşlarıyla ve/veya büyük boy çanak ve çömleklerle bilinçli olarak kapatıldığını gösterir. İç dolgularında ise daha çok çanak çömlek, hayvan kemiği, bitki kalıntıları, deniz kabukları, yontma ve sürtme taş aletler karşımıza çıkar. Bu tür uygulamalar başlangıçta depolama amaçlı kullanılmış olabilecek çukurların ömürlerini tamamladıklarında bir tür kapanış ritüeli ile sonlandırıldığını düşündürür. Hatta üst kısmı kapatılan bu çukurlardan birinin üzerinde figüratif bir çanağa ait

22 Takaoğlu 2021: 715.

ağlayan kadın betimli bir protom ele geçmesi burada bir tür sembolik anlatıma işaret etmektedir. Bu çukurlar burada yer alan birçok hanenin ortak kullanımına yönelik olmalıydı. Çünkü erzak/çöp çukurlarının içinde ele geçen seramiklerin analizi bunların Erken Kalkolitik iskân boyunca devamlı kullanıldığına işaret etmektedir. Hatta bu alanın devamında yer alan kazılmayan yerlerde de çukur kullanımının devam ettiği düşünülmektedir.

Prehistorik yerleşmelerde sıklıkla karşılaşılan çukur kazma veya kapama davranışı genelde ritüel bir eylem ve sosyal kimlik oluşturmanın bir aracı olarak ele alınmıştır.²³ Bu yaklaşımın temelinde genellikle çeşitli nesnelere ve hatta bazen de insan bedeni parçaları gibi farklı kalıntıların çukurlarda bir araya getirilmiş olmasının, toplulukları belirli yerlere bağlayan pratiklere ve akrabalığa dayalı ilişkiler üzerine odaklanmak yatar. Dolayısıyla belirli insanlar ve olaylarla ilişkili eylemlerin izleri olarak görülen çukurların, geçmişe ait hikâyelerin izlerini barındıran anımsatıcı unsurlar olduğu düşünülür.

Evre III binalarının iç döşemlerine bakıldığında özellikle öğütme taşları için oluşturulan platformlar ile ocak ve fırınların varlığı dikkat çeker. Bu döşemelerin bazılarının etrafında çanak çömlek parçaları, hayvan kemikleri, deniz kabuğu yığınları ve öğütme taşları ele geçmiştir. Platformlar ve etrafındaki buluntular besin hazırlamanın pek çok evde gerçekleştirilmiş olabileceğini göstermekteyse de ocak ve fırınların yalnızca bazı mekânlarda bulunması, bu tür pratikler için evlerin dışında ortak yerlerin kullanılmış olabileceğini düşündürür. Çünkü bu dönemde her iki sektörde de binaların dışında ocaklar bulunmuştur. Pişirme için ortak kullanılan açık alanlarda gerçekleştirilmesinin, topluluğun dayanışmasını artırmak için yiyeceklerin komşularla paylaşılmasını içeren bir tüketim pratiğine işaret ettiği öne sürülmüştür.²⁴

Sektör 1’de bağımsız konutlarda yaşayan insanların olasılıkla pek çok besin hazırlama faaliyeti evlerinin içinde inşa edilen platformlarda gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, bu sektörde A Binası içinde Oda 2 ile B Binası

içine Oda 2 ve tabanı taş döşeli Oda 3 içinde platformlar dikkat çekmektedir. Bu platformlar genellikle üzerlerinde öğütme taşı ve el taşlarıyla birlikte tanımlanmıştır. Binada, ayrıca tabanı sürekli yenileme izleri barındıran bir pişirme alanı dikkat çeker. Bununla birlikte çevre duvarıyla katı bir şekilde dışarıya karşı sınırlandırılmış olan bu bina grubunun sınırları dışındaki açık alanda ocak alanına rastlanması da, bazı besin hazırlamayla ilgili faaliyet alanlarının birden fazla hane tarafından paylaşılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu mekânın sürekli olarak yenilediği bu mekânın girişleriyle ilgili yapılan değişikliklerden anlaşılmaktadır.

Evre II’ye ait yapı duvarlarında yerel andezitten yapılmış öğütme taşlarına çok sıklıkla rastlanması ise sosyal yapının devamlılığının önemli bir diğer göstergesi olarak kabul edilebilir. Yerleşim tarihi boyunca düzenli olarak tekrarlandığı görülen davranış şüphesiz rastlatılabilir bir durum olmamalıdır. Söz konusu öğütme taşları çoğu zaman ya kullanım dışı kalmış ya hala kullanılabilir durumda ya da tam tersine bilinçli olarak kırılmış halde yeni inşa edilen yapıların duvarlarına bilinçli olarak yerleştiriliyor olmalıydı. Öğütme taşlarının bu tür bir bağlamda ele geçmesi, onların un yapmak için tahıl öğütme aleti olarak sıradan günlük işlerde kullanılmaları dışında, onları kullanan topluluklar için sembolik roller oynamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu da öğütme taşlarının bilinçli olarak yeni inşa edilen yapıların temellerine bilinçli olarak yerleştirildiği ve bunun bir sembolik anlam ve amaç için yapıldığı anlamına gelebilir. Yerleşim genelinde bu uygulamanın sıklıkla yapılması burada yaşayan sosyal grubun benzer ortak bir düşünceyi paylaştığını da gösterir. Bilindiği üzere, arkeolojik nesnelere bulunduğu bağlamların geçmişte yaşamış toplumların davranış pratiklerinin yorumlanmasında kilit rol oynaması arkeolojide özellikle 1970’li yıllarla beraber önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum hiç şüphesiz Michael Schiffer’in yön verdiği davranışsal arkeolojinin bir önermesiydi. Çünkü Schiffer’in arkeolojiyi “maddi kalıntılar aracılığıyla geçmişte yaşamış toplumları inceleyen” bir bilim olarak görme yerine onu “insan davranışı ile materyal kültür öğeleri arasındaki ilişkiyi çalışan bir bilim” olarak yorumlaması beraberinde nesnelere üretimi, kullanılması ve kullanım dışına itilmesi ekseninde insan davranışlarının anlaşılması

23 Edmonds 1997: 106; Pollard 1999: 89; Garrow 2006: 7.

24 Halstead 1995: 16-17.

konusunu ön plana çıkarmıştır.²⁵

Mevcut arkeolojik veriler Erken Kalkolitik dönemde Gülpınar topluluğunun birçok binada yaşayan, belli düzeyde üretim ve tüketim pratiklerini paylaşan haneler düzeyinde örgütlenmiş olduğunu göstermektedir. Bu topluluğun kimi zaman etrafı duvarlarla çevrelenmiş, bitişik nizamda inşa edilmiş, zamanla ve ihtiyaca göre belli düzeyde yeniden düzenlenen veya genişletilen mekanlarda hane düzeyinde örgütlenerek bir sosyal yapı oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca bazı faaliyetler yoluyla haneler arası düzeyde çeşitli üretim veya tüketim ilişkileri kurulmuş olduğu da ileri sürülebilir. Bununla birlikte bina temellerinde izlenen yenileme ve eklemelerin yanı sıra daha önce farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmış çeşitli unsurların (öğütme taşı, eşik taşı vb.) bina duvarlarının yapımında kullanılması gibi bulgular, binaların oldukça uzun bir süre boyunca ana yapılarının hatlarının korunarak yeniden inşa edildiğini göstermektedir.

Orta Kalkolitik Gülpınar (evre III)

Gülpınar'da MÖ 4900'den başlayarak yaklaşık 4300'lere kadar uzanan sürece ait izlere rastlanmıştır. Bu dönem mimarisi üç farklı alt evreye ayrılır. Mimaride izlenen değişiklikler baz alınarak yapılan bu ayrıma göre IIIa ve IIIb olarak adlandırılan alt evreler arasında yerleşim düzenlemesinde önemli farklılık olmadığı anlaşılırken, IIIc alt evresinde büyük ölçüde değiştiği anlaşılmaktadır. Sektör 1 alanından sağlanan bulgulardan anlaşıldığı üzere, yaklaşık MÖ 4900'lerde bir önceki dönemin yerleşim düzeni ve büyük oranda bina planlarına bağlı kalınarak, yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Ancak bu yalnızca Sektör 1 ile sınırlıdır ve Sektör 2'de izlenememiştir. Bununla birlikte yerleşimde kazılan üç farklı sektörde de evre III ile ilişkili veri sağlanmıştır. Bulgular, yerleşimin bu dönemde daha geniş alana yayılmış olduğunu göstermektedir.

IIIa Alt Evresi

Yerleşimin IIIa alt evresi, Sektör 1 ve Sektör 2 ile Sektör 3'ün güneyinde kazılan açmadan elde edilen verilerle anlaşılmıştır. Orta Kalkolitik Çağa ilişkin net kanıtların sağlanmış olduğu Sektör 1'de önceki dönemin mimari düzeni büyük oranda korunmuştur (Fig. 5). Erken Kalkolitik dönemde binaların dış duvarlarının uzatılmasıyla

oluşturulmuş ve nispeten daha ince çevre duvarı yeniden inşa edilmiştir. Eski duvarın doğrudan üzerine inşa edilen yeni çevre duvarının dış tarafına, dayanıklılığı artırmak için yaklaşık 50 cm. aralıklarla payandalar eklenmiştir. Ayrıca duvarın kuzey yönünde daha da uzatılmış olduğu görülür. Çevre duvarında yapılan bu değişiklik dikkate alındığında, duvarın önceki dönemden farklı olarak başka bina gruplarını ve belki de yerleşimi içine alan sur benzeri bir nitelik kazanmış olabileceği anlaşılır. Yapı grubunu kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanarak kuzeyden sınırlandıran duvar, erken dönemdeki yapısını korumuşken, yine aynı ekseninde binaları güney taraftan çevreleyen duvar ise daha düz bir hat oluşturacak şekilde yeniden inşa edilmiş ve yapı grubuna kare veya dikdörtgen bir form kazandırmıştır.

Bu aşamada yapı grubundaki binalara bakıldığında daha önceki döneme ait B Binası'nın temelleri tümüyle korunarak, üstüne yeni mekânların (D Binası) inşa edildiği görülmektedir. Ancak B Binası Oda 2'nin zemindeki döşeli taşlar bu evrede görülmez. Odanın güneydoğu köşesindeki platform batı duvarına taşınmıştır ve zemini bu aşamanın tüm mekânsal birimlerinde olduğu gibi sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır. Temelleri büyük oranda korunmuş bir diğer bina ise önceki dönemde A Binası olarak adlandırılmış olan C binasıdır. Bununla birlikte binanın diğer temelleri tümüyle aynı kalsa da batı taraftan daraltılmıştır. Üstte belirtmiş olduğumuz üzere önceki dönemde yapı grubundaki binaların dış duvarları birleşerek uzun bir çevre duvar oluşturur. Buna karşın IIIa alt evresinde çevre duvarının yeniden yapılmasıyla birlikte, özellikle de C Binası'nın (önceki A Binası) batı duvarı daha iç kısımda yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca D Binası'nın (önceki B Binası) kuzey duvarının da batı taraftan açık bırakıldığı ve bu iki binanın çevre duvarı boyunca kalan tarafında avlu benzeri bir açıklık yer alır.

Yapı grubundaki diğer binalarının temelleri bazı kesimlerde büyük oranda korunmuşken, yeni binaların eklendiği gözlenmektedir. Bu aşamada, önceki dönemde bina grubunun ortasından başlayarak güney tarafa uzanan avluya da yeni binalar inşa edilmiştir. Binalar oldukça sıkışık bir düzen oluşturur. Bazı binaların içerisinde olasılıkla depolama için kullanılmış olabilecek küçük alanlar oluşturulmuştur. Ayrıca çoğu binada fırın veya ocağa rastlanılmışken, bazı binalarda hem ocak hem de fırın bulunur. Yine binaların büyük

25 Schiffer 1987 ve 1995.

çoğunluğunda besin hazırlama ve bazı üretim pratikleriyle ilişkilendirilebilecek taştan yapılmış platformlar bulunur. Hem ocak ve fırın hem de platformların çevresinde üretim veya tüketim pratiklerine ilişkin pek çok buluntu ele geçmiştir.

Sektör 2'den elde edilen bulgulara bakıldığında, bazı duvarların eski bina temellerinin üzerine veya bitişik olarak yerleştirilmiş olduğu görülür (Fig. 6). Daha önceki döneme ait K Binası'nın üzerine herhangi bir yapı inşa edilmemiştir. Buna karşın binanın kuzey duvarına paralel ve bitişik yapılmış bağımsız bir duvar ile varlığı anlaşılan, güney taraftaki diğer binanın benzer şekilde yeniden inşa edilmiş olduğu anlaşılır. Bu yeni binanın planı nispeten belirlenebilmiştir. Dikdörtgene yakın bir palana sahiptir ve olasılıkla ana odadan erişimin sağlandığı küçük boyutlu yan odalar bulunur. Daha önce alanda izlenen X Binası'nın temelleri bazı yerlerde yeniden kullanılmış olsa da büyük oranda dikkate alınmamıştır. Binanın yan odası olarak varsayılacak odanın köşesinde taştan yapılmış bir platform ve çok sayıda öğütme taşı saptanmıştır. Bunların yanı sıra binanın farklı kesimlerinde büyük boyutlu depolarına ulaşılmışken, binanın dışında bir fırın/ocak bulunmuştur.

Sektör 2'de izlenen Erken Kalkolitik döneme ait çukurların bu aşamada olmadığı anlaşılır. Ayrıca çukurların yoğun şekilde izlendiği alanın güney tarafı boyunca herhangi mimari kalıntı ya da insan faaliyetine dair kanıt da ulaşılamamıştır. Yeni inşa edilen binanın hemen güneyinde bulunan bir çukurun üzerinde ise ocak kalıntısına rastlanılmıştır. Bu ocağın hemen yanında ise sıkıştırılmış toprak zemin üzerinde çok sayıda direk deliği saptanmıştır. Ancak bunların işlevlerine dair herhangi bir kanıt ulaşılamamıştır.

IIIa alt evresine ait diğer kalıntılar ise Sektör 3'ün güneyinde kazılan bir açmadan sağlanmıştır. Sektör 1'de saptanan çevre duvarı benzer bazı duvar kalıntıları ve kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanan bazı tanımsız mimari kalıntılara ulaşılmıştır. Buradan sağlanan bulgular, çevre duvarının dışında bazı mekanlar oluşturulduğunu düşündürmektedir.

IIIb Alt Evresi

Bu evreye ilişkin kanıtlara kazılan alanların tamamında erişilmiştir. Daha kuzeydeki Sektör 3'te ulaşılan mimari kalıntılar, yerleşimin bu yönde genişlemiş olabileceğine işaret eder. Ancak tanımlanmış bir bina yoktur ve yalnızca bazı duvar

kalıntılarına ulaşılmıştır. Sektör 1'de çevre duvarı varlığını sürdürürken, IIIa alt evresinde inşa edilmiş binaların planları korunmuştur. Muhtemelen binalar daha önceki binaların temelleri üzerine yeniden inşa edilmiş ve böylelikle yerleşim planı büyük oranda korunmuş olmalıdır. Bina zeminleri ve duvarlarda izlenen eklemeler bunu destekler niteliktedir. Bazı binalar yeniden düzenlenmiş ve yeni mekânsal birimler oluşturulmuştur. Özellikle A ve B binalarının temellerinin korunmasına bu evrede de dikkat edilmiş olduğu anlaşılır. Bununla birlikte e alanın doğu tarafında eski bina temellerine dikkat edilmediği görülür. Olasılıkla bu kesimde inşa edilen binalar, eski temeller tümüyle veya kısmen kaldırılarak yeni planlar dâhilinde tekrar yapılmıştır. Ayrıca yapı grubunun güney tarafı için de benzer bir durum söz konusudur. Dolayısıyla yapı grubunda önceki Erken Kalkolitik Dönemden itibaren benzer şekilde inşa edilmiş olduğu anlaşılan A ve B binalarının, bina grubunu paylaşan topluluk için önemi daha da ortaya çıkmaktadır.

Sektör 2'de bu evreye ilişkin tek kanıt Erken Kalkolitik döneme ait K Binası'nın temellerini tahrip ederek üzerine inşa edilmiş bir binaya ait duvarlardır. Binanın zemini ve planı tam olarak çıkartılamamış olsa da çok odalı bir yapı olabileceği anlaşılır. Bina, daha önceki evrede yapılmış L Binası'na sonradan eklenmiş olmalıdır. Önceki binanın temellerinin göz ardı edilmiş olması da mimari sürekliliğin yalnızca yerleşimde bazı binalar için geçerli olduğunu düşündürmektedir. Bunların dışında sektörün güney tarafı boyunca kazılmış Çukurlar Alanı üzerinde bu evrede de herhangi bir etkinliğe dair kanıt bulunamamıştır.

Sektör 1'den sağlanan bulgular, IIIa ve IIIb alt evrelerinde benzer mimari planlar çerçevesinde inşa edilmiş binaların olduğu bir yerleşim düzeninin varlığına işaret eder. Her ne kadar yapı gruplarının önceki dönemden gelen sınırlar içinde varlığını sürdürdüğü görülse de mimari planların ve mekânsal sınırların benzer şekilde yenilendiği az sayıda binanın olduğu anlaşılır. Bina sayısında önceki döneme oranla artış söz konusudur ve yapı adasının neredeyse tamamı binalarla doldurulmuştur. Bu düzende binalara erişimin çevre duvarına açılmış açıklıkların yanı sıra binaların arasına uzanan dar sokaklardan sağlanmış olduğu düşünülebilir. Önceki dönemde olduğu gibi binaların ortasında bir avlu bulunmaz. Dolayısıyla çeşitli günlük faaliyetler için çevre duvarının

dışındaki açık alanların haneler düzeyinde ortak kullanımı olasıdır. Çevre duvarının dışında ulaşılan arkeolojik bulgular da bunu desteklemektedir.

Erken Kalkolitik Gülpınar yerleşiminde yalnızca bazı binalarda ocak ve fırınlara rastlanırken Orta Kalkolitik yerleşimde birçok binanın içinde karşımıza çıkar. Ayrıca depolama için genelde ya binaların köşelerinde yapılmış küçük odacıklar ya da evlere bitişik oluşturulmuş dikdörtgen biçimli mekanlarda büyük boy küpler ve çanaklar kullanıldığı göze çarpar. Bu bağlamda depolama mantığı açısından Erken ve Orta Kalkolitik yerleşim arasında temel bir fark olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, besin hazırlamaya dair kanıtlar da evlerin çoğunda ele geçmiştir. Bu bulgular üretim ve tüketim pratiklerinin konut birimleri düzeyinde ve bağımsız gerçekleştirilmiş olabileceğini düşündürür. Orta Kalkolitik veriler her ne kadar birbirine fiziki olarak bağlı konut birimlerinde yaşayan sosyal grupların varlığına işaret etse de üretim ve tüketim pratikleri ölçeğinde insanların önceki döneme oranla daha bağımsız hale geldiğine işaret eder. Bununla birlikte yerleşimin tamamını veya bir bölümünü çevreleyen bir duvarın olması, farklı sosyal grupların veya hanelerin, bu duvarın inşasında birlikte hareket etmiş olabileceklerini akla getirmektedir.

IIIc Alt Evresi

IIIc alt evresinden sağlanan kanıtlar, MÖ. 4550 civarında oldukça uzun zamandır süregelen yerleşim düzeninden vazgeçilmiş olduğuna tanıklık eder. Bu evreye ilişkin en net kanıtlar yine Sektör 1 alanından sağlanmıştır. Yerleşimin kuzeyi boyunca kazılan Sektör 3'ten bazı kalıntılar sağlanmış olsa da yerleşimin mimari karakterine ilişkin net bir veri sunmaz. Bununla birlikte olasılıkla bu evrede veya evrenin sonunda yerleşimin terk edilmesi sonrasına ait olabilecek bazı mezarlara da ulaşılmıştır.

Sektör 1'de kazılan alının güney tarafı boyunca izlenen kare veya dikdörtgen formda ve bağımsız inşa edilmiş üç ayrı bina olasılıkla bu alt evreye aittir. Bazı yerlerde önceki dönemlere ait temelleri tahrip ederek yerleştirilen binalar tek odalı olmalıdır. Bu yapılar boyutları, planları ve yönelimleri bakımından belli bir standardı takip eder. Birbirine yakın inşa edilmiş olsalar da bağımsız yapı birimlerini oluştururlar. Tespit edilen üç farklı binadan birisi (R Binası), olasılıkla daha önce yapılmıştır ve yeni binalar bu binanın

temelleri dikkate alınmadan oluşturulmuş olmalıdır. Daha batıdaki O Binası'nın zemininde etrafı taşlarla çevrelenmiş bir ocağa ve hemen yanında öğütme taşlarına rastlanılmıştır. Bu kanıtlar besinlerin hazırlanması veya pişirilmesi gibi pratiklerin evlerde ve bağımsız gerçekleştirilmiş olabileceğini düşündürür. Ancak sağlıklı bir çıkarım da bulunmak için bulgular oldukça sınırlıdır. Bunların dışında kuzeydeki Sektör 3'te bazı mimari kalıntılara ulaşılmış olsa da tespit edilen duvarlar bir bina planının anlaşılmasına olanak tanımaz. Yerleşim, bu görünümüyle tümüyle değişmiş bir düzenin varlığına işaret eder.

Gülpınar yerleşmesinin Kalkolitik dönemlere ilişkin son aşaması olan IIIc alt evresine dair kanıtlar sınırlı olsa da ele geçen bina planları büyük oranda değişmiş bir sosyal organizasyon yapısı mevcuttur. Birbirinden bağımsız ve standart bir düzen sergileyen binalarda yaşayan insanların, önceki dönemlere oranla daha bağımsız hareket ederek yaşamaya başlamış oldukları düşünülebilir. Bununla birlikte Erken Kalkolitik ve Orta Kalkolitik kültür katmanının ilk iki alt evresi boyunca belli bir düzende yenilenecek tekrar kullanılan bazı yerler terk edilmiştir. Ancak Sektör 1'den anlaşıldığı üzere süreklilik arz eden kullanıma sahip alanlarda inşa pratiği uygulamadıkları, bunun aksine gömü uygulamalarıyla bu bağlamların sembolik anlamlarının devam ettiği anlaşılır.

IIIc alt evresinde gün ışığına çıkarılan 7 mezarın ya yerleşimin çeperinde terk edilmiş olan yaşam alanlarının kalıntıları arasına ya da yerleşimin çekirdeğini yakın çevresinden ayıran çevre duvarının hemen arkasında kullanım dışı kalan veya terk edilmiş mimari mekanlara yerleştirildiği görülmektedir.²⁶ Geçmişin anılarını barındıran bu evsel mekânların bilinçli bir şekilde gömü yeri olarak tercih edilmesi yerleşimcilerin grup kimliklerini tanımladıkları ve kendilerini geçmişleriyle ilişkilendirme çabasıyla ilişkili olmalıdır.²⁷ Bu tür bir sembolik davranış Gülpınar'ın Orta Kalkolitik sakinlerinin kendilerini yerleşimin eski sakinlerinin koruması altına sokma düşüncesiyle ilişkili olabilir. Çünkü ölü gömme davranışı ile toplumsal hafızanın yaşatıldığı ve yerel kimliğin sahiplenilmesi arasında bir yakın ilişki olduğu

²⁶ Erdal ve Takaoğlu 2021: 45-49.

²⁷ Erdal ve Takaoğlu 2021: 55-56.

kabul görmektedir.²⁸ Bu yüzden gömülerin yapıldığı geçmişte insan yaşamına tanıklık eden mimari yapı kalıntıları ve burada uygulanan ölü gömme davranışı bir yönüyle yaşayan ve geçmiş toplumlar arasında bağın kurulmasına sebep olabilir.

Tartışma ve Sonuç

Gülpınar'ın Erken ve Orta Kalkolitik kültür katmanlarından sağlanan bulgular, burada varlık gösteren yerleşik topluluğun yaklaşık bin yıla yayılan zaman diliminin büyük bir bölümünde sosyal organizasyon biçimlerini korumuş olduğunu düşündürür. Yaklaşık MÖ 5300 civarı başlayan ve yerleşmenin son aşaması IIIc alt evresine kadar olan süreçte fiziksel yapısı sınırlandırılmış bina gruplarında ve birbiriyle ilişkili konutlarda bağımsız olarak yaşayan insanların hane düzeyinde örgütlenmiş oldukları anlaşılır.

MÖ 5300-4900 arasına tarihlendirilen evre II'de saptanan bulgular, Erken Kalkolitik dönem boyunca binaların yenileme ve eklemeler yapılarak yenilenmesi sırasında bina temellerinin büyük oranda korunmuş olduğuna işaret eder. Yaklaşık 400 yıllık süreç boyunca aynı yerin benzer bir düzenleme çerçevesinde korunması ve benzer aktivitelerin aynı mekânsal bağlamlarda sürdürülmüş olması, hanenin birlikteliği ve sürekliliğinin korunmasını sağlamış olmalıdır. Bu aynı zamanda daha geniş bir sosyal çerçevenin korunmasını destekleyeceği gibi, yer ve zaman kavramları üzerinden bir kimliğin oluşturulmasına da olanak tanımaktadır. Bu bağlamda yeniden yıkılarak eski binanın ana hatlarının benimsenerek yeniden inşa edilen yapılar bir anlamda yeni olmaktan öte eski binanın devamı olarak görülebilir.²⁹ Dolayısıyla aynı mekânsal bağlamları paylaşan insanların yerlerin sürekliliği üzerinden ortak bir geçmişin parçası haline geldiğini düşünmek mümkündür.

Bununla birlikte Erken Kalkolitik topluluğunun önemli sembolik uygulamalarından bir diğeri de tabana oyulan erzak/çöp çukurlarında izlenmektedir. Bu çukurların kapatılma veya doldurulma biçimlerinin bilinçli bir şekilde özenle yapıldığı söylenebilir. Birçok araştırmacı

tarafından bu çukurlar, belirli insanlar ve olaylarla ilişkili eylemlerin izleri olarak görülmele birlikte geçmişe ait hikâyelerin izlerini barındıran anımsatıcı unsurlar olarak yorumlanmaktadır.³⁰ Farklı türde birçok nesnenin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olan bu doldurma pratiği, olasılıkla insanları belirli yerlere ve bir sosyal gruba bağlayan sembolik bir anlam kazanmaktadır. Çukurlardaki bu gözlemler, ayrıca insanların kullanmış oldukları mekânsal bağlamları terk ederken uyguladıkları çeşitli ritüellerle de yakından ilişkili olmalıdır. Dolayısıyla çukurların geçmişe atıf yapan ve insanların belleğinde yer eden anımsatıcı unsurlara dönüştüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca çukurların bulunduğu alan üzerinde daha sonra herhangi bir faaliyetin olmaması da topluluk açısından önemini vurgular niteliktedir.

Orta Kalkolitik dönemin IIIa ve IIIb alt evrelerine ilişkin gözlemler, yerleşimin yeniden düzenlenmiş olduğunu ortaya koyar. Buna karşın düzenleme eskiye büyük oranda bağlı kalarak yapılmıştır. Bazı binaların (özellikle A ve B binaları) geçmişten gelen planları yaklaşık MÖ 5. binyılın ortalarına kadar büyük oranda korunmuştur. Her iki evrede de Erken Kalkolitik döneme benzer bir hane örgütlenmesinden bahsedilebilir. Ancak evlerin arasındaki açık alanlara da bina inşa edilmiş ve konut birimlerinin paylaştığı alanlar nispeten sınırlandırılmış olmalıdır. Ayrıca depolama ve pişirme dâhil bazı unsurların evlerin içinde ve bağımsız gerçekleştirilmiş olabileceğine dair kanıtlara da ulaşılmıştır. Bu dönemde de mekânsal bölünme veya eklemelerle oluşturulmuş bağımsız konutlarda yaşayan ve belli bir kimlik veya sorumluluklar çerçevesinde örgütlenmiş hanelerin varlığından söz edilebilir. Bununla birlikte bulgular, önceki döneme göre özellikle de üretim ve tüketim pratiklerinin daha az paylaşıldığını ve bazı aktivitelerin konutların bağımsız etkinliklerine dönüştüğünü düşündürür.

Yaklaşık olarak MÖ 5. binyılın başlarından ortalarına kadar olan süreçte süreklilik gösteren ve çok az değişikliklerle sürdürülen mekânsal düzenleme biçimi, Orta Kalkolitik topluluğun sosyal ilişkilerinin düzenlenmesi için önemli bir detay olarak görülebilir. Bununla birlikte Erken Kalkolitik bazı binaların yalnızca temellerinin değil, aynı zamanda zeminlerinin de iç

28 Cannon 1989; Chesson 2001.

29 Steadman 2005; Russel ve diğ. 2014.

30 Edmonds 1997: 107.

unsurları ve buluntularıyla birlikte korunduğu anlaşılmaktadır. Başından itibaren korunan A ve B binaları dışındaki diğer binalar için bu durumun belirgin olmadığı düşünülecek olursa, bilinçli bir terk etme davranışından bahsetmek mümkündür. Özellikle Sektör 1’de saptanan bulgular, tabakalar arasında bazı yerlerde yaklaşık 40 cm. kalınlığında bir dolgu olduğunu göstermekle birlikte, iki tabaka arasında kayda değer bir tarihsel boşluk olmadığı yönündedir. Bir yeri fiziksel olarak değiştirmenin, içindeki maddi kültürü saklamak ve bu uygulamanın hafızasını oluşturmak, insanların terk etmek zorunda oldukları gerçeğiyle yakından ilişkilidir.³¹ Bu aynı zamanda toplumsal birlikteliğin sağlanması amacıyla ortak geçmişin korunmasına ve nesiller boyu aktarılmasına aracılık eden bir uygulama olarak da görülmelidir. Ayrıca Erken Kalkolitik dönem çukurlarının bilinçli kapatılmasına yönelik kanıtlar, Gülpınar topluluğunun mekânsal bağlamların terk edilmesiyle ilişkili ritüel uygulamalara başvurmuş olduğunu göstermektedir.

Gülpınar’ın IIIc alt evresi tümüyle değişen bir yerleşim düzenlemesine işaret eder. Bulgular sınırlı olsa da mimaride standart bir düzenlemeye gidildiği anlaşılır. Olasılıkla tek odalı ve bağımsız evlerin varlığından söz edilebilir. Yapılandırılmış çevrede izlenen bu değişimle birlikte, sosyal örgütlenme biçiminin de önceki dönemlere oranla büyük ölçüde farklılaşmış olduğu düşünülebilir. Bağımsız evlerde yaşayan insanların yaşamsal pratiklerini gerçekleştirme konusunda da daha bağımsız hareket etmiş olmaları mümkündür. Bu durum, çeşitli nedenlere ve sosyal ilişkilere bağlı olarak değişen bir sosyal yapıya atıfta bulunur. Bununla birlikte önceki dönemlerde yerlerin tekrarlı kullanımı pratiğine dayanan ve kişileri veya sosyal grupları birbirine bağlamayı amaçlayan sembolik uygulamaların da değiştiği izlenmektedir. Farklı mekânsal bağlamlarda tespit edilen mezarlar bunun en net kanıtlarıdır. Bunların bazılarının daha önceki süreçlerde süreklilik arz eden bina temellerinin (özellikle Sektör 1’de) hemen yanına veya üzerine uygulanmış oldukları görülür. Bu, her ne kadar uygulama değişmiş olsa da topluluk için sembolik öneme sahip bazı bina veya yerlerin, ortak bir geçmiş veya bellek oluşturma için mekânsal çerçevesi olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Bibliyografya

- BACHELARD 196: G. Bachelard, *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.
- BASSO 1996: K. H. Basso, *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- BLANTON 1994: R. E. Blanton, “Houses and Households: A Comparative Study, Springer Science”, Business Media, New York.
- CANNON 1989: A. Cannon, “Historical Dimensions in Mortuary Expressions of Status and Sentiment”, *Current Anthropology* 30: 437–58.
- CHESSON 2001: M.S. Chesson, “Social memory, identity, and death: An introduction”, *Social Memory, Identity, and Death: Anthropological Perspectives on Mortuary Rituals*, M.S. Chesson (ed.). Arlington: American Anthropological Association, 1-11.
- DÜRING 2005: B. S. Düring, “Building Continuity in the Central Anatolian Neolithic: Exploring the Meaning of Buildings at Aşıklı Höyük and Çatalhöyük”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 18: 3-29.
- EDMONDS 1997: M. Edmonds, “Taskscape, Technology and Tradition”, *Analecta Praehistorica Leidensia* 29: 99-110.
- ERDAL ve TAKAOĞLU 2021: Y.S. Erdal, T. Takaoğlu, “Mortuary behavior in Chalcolithic Anatolia: A view from Gülpınar.” *Arkeoloji Bilimler Dergisi* 1: 42-66.
- GARROW 2006: D. Garrow, *Pits, Settlement and Deposition During the Neolithic and Early Bronze Age in East Anglia*. British Archaeological Reports, British Series 414, Oxford.
- GIDDENS 1984: A. Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Los Angeles: University of California Press.
- GUTIÉRREZ 2011: E. M. Gutiérrez, “Memories without a place.” *International Social Science Journal* 62: 19–31.
- HACKLEY vd. 2018: L. D. Hackley, S. Selover, S. Steadman, “The persistence of social and spatial memory at prehistoric Çadır Höyük.” *The International Journal of the Constructed Environment* 9: 1-20.
- HALSTEAD 1995: P. Halstead, “From Sharing to Hoarding: The Neolithic Foundations of Aegean Bronze Age Society”, *Politeia: Society and State in Aegean Bronze Age*, I R. Laffineur, W. D. Niemeier (eds.), (Aegaeum 12), University of Liège, Liège, 11-22.
- HENDON 2010: J. A. Hendon, *Houses in a Landscape: Memory and Everyday Life in Mesoamerica*. Durham, NC: Duke University Press.
- HODDER ve PELS 2010: I. Hodder, P. Pels, “History Houses: A new interpretation of architectural elaboration at Çatalhöyük”, *Religion in the Emergence of Civilization, Çatalhöyük as a Case*

31 Garrow 2006: 7.

- Study*, I. Hodder (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 163-186.
- HODDER ve CESSFORD: I. Hodder, C. Cessford, “Daily Practice and Social Memory at Çatal Höyük”, *American Antiquity* 69: 17-40.
- KUIJT 2002: I. Kuijt, “Keeping the peace: Ritual, skull caching, and community integration in the Levantine Neolithic”, *Life in Neolithic Farming Communities Social Organization, Identity, and Differentiation*, I. Kuijt (ed.), New York: Kluwer Academic Publishers, 137-164.
- KUIJT 2008: I. Kuijt, “The regeneration of life Neolithic structures of symbolic remembering and forgetting”, *Current Anthropology* 49: 171-197.
- LAWRENCE ve LOW 1990: D. L. Lawrence, S.M. Low, S. M. “The Built Environment and Spatial Form”. *Annual Review of Anthropology*, 19, 453–505
- PEARSON ve RICHARDS 1994: M. P. Pearson, C. Richards, “Ordering the world: Perceptions of architecture, space and time”, *Architecture and Order: Approaches to Social Space*, P. P. Michael & C. Richards (eds.), London: Routledge, 1-37.
- POLLARD 1999: J. Pollard, “These places have their moments: thoughts on settlement practices in the British Neolithic”, *Making Places in the Prehistoric World: Themes in Settlement Archaeology*, J. Brück & M. Goodman (eds.), London: University of California Press, 76-93.
- ÖZDEMİR 2017: A. Özdemir, A. (2017), *Kalkolitik Gülpınar (Smintheion) Mimarisi ve Mekânsal Kullanımı*. (Doktora Tezi) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- REMIZOVA 2020: O. Remizova, “Architectural memory and forms of its existence”, *Journal of Architecture and Urbanism*, 44: 97-108.
- RUSSELL vd.: N. Russell, K. I. Wright, T. Carter, S. Ketchum, P. Ryan, N. Yalman, R. Regan, M. Stevanović, M. Milić. “Bringing Down the House: House Closing Deposits at Çatalhöyük”, *Bringing Down the House: House Closing Deposits at Çatalhöyük*, vol. 32, Ian Hodder (ed.), Los Angeles: University of California, 109–21.
- SCHIFFER 1987: M.B. Schiffer, *Formation Processes of the Archaeological Record*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- SCHIFFER 1995: M.B. Schiffer, *Behavioral Archaeology*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- STEADMAN 2005: S. Steadman, “Reliquaries on the Landscape: Mounds as Matrices of Human Cognition”, *Archaeologies of the Middle East: Critical Perspectives*, S. Pollock & R. Bernbeck (eds.). Oxford: Blackwell Publishing, 286–307.
- TAKAOĞLU 2021: T. Takaoğlu, “Erken Kalkolitik Gülpınar’da Depolama Davranışı”, *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür: Mehmet Karaosmanoğlu’na Armağan*, M. A. Yılmaz, B. Can, M. Işıklı (eds.). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 713-727.
- TAKAOĞLU ve ÖZDEMİR 2018: T. Takaoğlu, A. Özdemir, “Middle Chalcolithic period in the Troad: A new look from Gülpınar”, *Communities in Transition. The Circum-Aegean Area in the Fifth and Fourth Millennia BC*, S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosić, T. Takaoğlu (eds.), Oxford: Oxbow Books, 479-90.
- TANG vd. 2020: Z. Tang, A. Lu, Y. Yang, “Design research in the practice of memory place-making”, *Open House International* 45: 55-68.
- VAN DYKE 2019: R. M. Van Dyke, “Archaeology and Social Memory”. *Annual Review of Anthropology* 48: 207-225.
- VAN DYKE ve ALCOCK 2003: R. M. Van Dyke, S. E. Alcock, “Archaeologies of Memory: An Introduction”, *Archaeologies of Memory*, R. M. Van Dyke & S. E. Alcock (eds.), Oxford: Blackwell, –13
- WATKINS 2004: T. Watkins, “Architecture and ‘Theatres of Memory’ in the Neolithic South-West Asia”, *Rethinking Materiality: The Engagement of Mind with the Material World*. E. De Marrais, C. Gosden, C. Renfrew (eds.), Cambridge: Mc Donald Institute Monographs, 97–106.
- WILSON 2008: G. D. Wilson, “The Archaeology of Everyday Life at Early Moundville”, *American Antropologist* 111/1, University of Alabama Press, Tuscaloosa.
- WILSON 2010: G. D. Wilson, “Community, Identity, and Social Memory at Moundville.” *American Antiquity* 75: 3–18.
- Makale Gönderim Tarihi: 24.01.2024
Makale Kabul Tarihi: 25.04.2024
- ERKAN GÜRÇAL**
Orcid ID: 0000-0002-0945-6480
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Çanakkale/TÜRKİYE
erkan.gurcall@gmail.com
- TURAN TAKAOĞLU**
Orcid ID: 0000-0002-2236-9154
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Çanakkale/TÜRKİYE
takaoglu@comu.edu.tr

Fig. 1. Gülpınar'ın kuzeydoğu Ege bölgesinde konumu gösteren harita.

Fig. 2. Erken ve Orta Kalkolitik kültür katmanlarının yerleşim üzerindeki dağılımı
(© Gülpınar-Smintheion Kazı Projesi).

Fig. 3. Erken Kalkolitik (evre II) Sektör 1'deki bina gurubu.
(© Gülpınar-Smintheion Kazı Projesi).

Fig. 4. Erken Kalkolitik (evre II) Sektör 2'deki bina gurubu.
(© Gülpınar-Smintheion Kazı Projesi).

Fig. 5. Orta Kalkolitik (evre III) Sektör 1'deki bina gurubu.

